

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
GEVHER NESİBE TIP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YAYIN NO : 6

EBÛ MANSUR SEMERKANDÎ

MÂTURÎDÎ

(862-944)

14 MART 1986 — KAYSERİ

Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen
«Ebû Mansur Semerkandî - Mâturîdî Kongresi»
Tebliğleri

14 MART 1986
KAYSERİ

Y A Y I N L A Y A N
Prof. Dr. Ahmet Hulûsi KÖKER

(Tebliğlerin dil ve bilimsel sorumlulukları konuşmacılara aittir.)

Her hakkı saklıdır

ISBN. 6160 - 633

Dizgi - Baskı
Erciyes Üniversitesi Matbaası
K A Y S E R İ

İMAM MÂTURİDİ'NİN RIZIKLA İLGİLİ ÂYETLERİ TEFSİRİ

Doç. Dr. Ahmet COŞKUN*

İmâm Mâturîdî'nin Hayatı ve Eserleri (Kısaca)

a. Hayatı

Rızık hakkındaki âyetleri tefsir ediş şekil ve tarzından bahse-
deceğimiz İmam Mâturîdî'nin adı, İmam Ebû Mansûr Muham-
med b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî'dir. Mâturîdî, doğdu-
ğu beldeye nisbet edilmiştir. Bu belde, Mâverâünnehr'de Semer-
kand'ın köylerinden Mâturîdî'dir. İmam Mâturîdî, bazan Semer-
kand'e nisbet edilerek «Semerkandî» diye de isimlendirilir. Ayrı-
ca, ona, İmâmü'l-Hüdâ, İmâmü'l-Mütekellimin lakabları verilir
ki, bu, onun ilimdeki ve akidedeki derecesini, mevkinin belirtir.
Diğer taraftan, tarihçiler, onun nesebinin, Ebû Eyyûb Hâlid b.
Seyd el-Ensârî (Eyüp Sultan)'ye kadar vardığını belirterek, ona
el-Ensârî, nisbetini de kullanırlar. Tarihçiler, doğum tarihi hak-
kında kesin bir tarih vermezler. Dr. Eyyûb Ali, yaklaşık 238/852
civarında doğduğunu belirtmiştir. Buna karşılık 333/944 yılında
öldüğü hakkında ise, bütün tarihçiler hemen hemen ittifak halin-
dedir (1).

b. Eserleri

İmam Mâturîdî'nin, başta akaid olmak üzere bir çok İslâmî
ilimde eserleri vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sayabiliriz:
1. Akaide dair: Kitabü't-Tevhîd, Beyânü vehmi'l-Mu'tezile, Red-
dü evâilî'l-edilleti li'l-Kâ'bî, Reddü Tehzîbî'l-Cedel li'l-Kâ'bî, Red-
dü ve'idi'l-Füssâk li'l-Kâ'bî, er-Reddü alâ Usûli'l-Karâmîta, Red-
dü Kitabi'l-İmâmeti li-ba'dır-Revâfız; 2. Usûl-i Fıkha dair: Me-
hazü's-Şerâi» Kitabü'l-Cedel (2); 3. Tefsire dair: Te'vilatü Eh-
li's-Sünne.

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

İmâm Mâturîdî'nin Tefsiri

Az önce belirttiğimiz gibi İmâm Mâturîdî'nin tefsirdeki eseri «Te'vilâtü Ehli's-Sünne»dir. Ayrıca «Te'vilâtü'l-Kur'an», «et-Te'vilâtü'l-Mâturîdiyye fi beyâni usûli Ehli's-Sünne» ve usûli't-tevhîd» adıyla da anılır. Mâturîdî'nin bu eseri, Kâtip Çelebi'nin de belirttiği gibi, Tefsir sahasında derli toplu ilk ve eşsiz bir eserdir (3). Ayrıca, diğer eserlere nazaran anlaşılması kolay bir tefsirdir. Âyetlerin tefsirini açık ve anlaşılır bir ifade ile sevketmiştir. Günümüze kadar muhafaza edilebilmiş olması, bizim için büyük bir lütuf olan «Te'vilâtü Ehli's-Sünne», esefle belirtelim ki, günümüzde gereken ilgiyi bulamamış, tarihçiler de İmâm Mâturîdî'yi tabakatlarına alma hususunda ihmalkâr davranmışlardır (4). Bu durum, tefsirin yeterince tedkik ve tahlil edilerek tanınmasını engellemiştir. Gerçi son zamanlarda bu eserin gün yüzüne çıkarılması yolunda takdire şayan bazı çalışmalar başlatılmıştır. Eserin bir bölümü İbrahim ve Seyyid Avazeyn kardeşler tarafından 1971'de Kahire'de bastırıldı. Irak'ta Muhammed Müstefiz'in Bakara sûresinin tamamını 724 sayfa halindeki tahkiki 1983 t. n şrolanmıştır. Türkiye'mizde Muhammed Eroğlu'nun «Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an» adı ile İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Öğretim Üyeliği Tezi olarak hazırladığı ve 1971'de tamamlanan, henüz basılmamış bulunau çalışması ile Rağîb İmamoğlu'nun «İmâm Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an'da Tefsir Metodu» adı ile Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Doktora tezi olarak işlediği 1973'te tamamlanan, henüz basılmayan araştırılmasını bu arada zikredebiliriz. Fakat şüphesiz bu faaliyetler henüz yeterli değildir ve devam etmelidir.

Mâturîdî'nin de, çağdaşı sayılabilecek müfessir Teberî (ö. 310) gibi açıklamaları için tefsir tabirini kullanmaktan sakındığı, bunun yerine te'vil kelimesini kullanmayı tercih ettiğini görmekteyiz. Nitekim kendisi, tefsirinin mukaddimesinde bu hususta kısa bilgiler de vermiştir (5). Ancak biz, bu yazımızın başında ve bütünü içinde onun faaliyetleri ile ilgili olarak tefsir kelimesini kullandık.

Maksadımız, memleketimizde yerleşmemiş ve yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilecek tabirin yerine örfümüzde kullanılan ifadeye yer vermektir.

Hayatı hakkında çok az şey bildiğimiz Mâturîdî'nin tefsirinin kaynakları ve sonraki müfessirlere etkileri bakımından da fazla

bir bilgiye sahip değiliz. Müfessirimizin; Câmi'ul-Beyân an Te'vîlî'l-Kur'an adlı büyük tefsiri, İslâmî maârifin bir ansiklopedisi durumunda bulunan Taberî ile münâsebetleri hakkında kaynaklarda bilgiye rastlayamadık. Bazı benzerlikler gösteren nakillerinin yanında birbirinden habersiz görüldükleri açıklamaları da dikkati çekmektedir. Meselâ: Konumuz olan «Rızk»a, az sonra görüleceği gibi, Mâturîdî, Taberî'de bulunmayan orijinal ve şümüllü bir tarif getirmektedir.

Bu arada Mâturîdî, bazı âyetlerin te'vili hususunda şahsî görüş belirtme yoluna gitmemiş, yaptığı nakillerle yetinmiştir. O, ilerde tekrar ele alınacak olan «el-Mukît» vasfı hakkındaki farklı rivayetleri sıraladıktan sonra, Kisâi'nin bu kelimenin «Kütüb-i sâbika»dan alınmış olabileceği yolundaki mütâlaasını belirliyor ve «Biz bu kelimeyi te'vil etmiyeceğiz. Zîra bunun, bizim te'vilimizden farklı bir mâ'nâ taşıması mümkündür.» diyor (6). Anlaşılan, müfessirimiz, zaten de Te'vilâtü Ehlî's-Sünneh adını verdiği eserini, Ehl-i Sünnet'in müşterek bir kaynağı haline getirmek istemiş, yerine göre şahsî görüşlerde bulunmuş, yerine göre de uygun bulduğu görüşleri nakletmekle yetinmiştir.

Biz bu araştırmamızda, İmâm Mâturîdî'nin bu değerli eserinde rızıkla ilgili âyetleri nasıl tefsir ettiğini, nasıl değerlendirdiğini tedkik etmek istiyoruz. Çalışmamız sırasında, Te'vilât'ın, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi 47 No'da kayıtlı yazma nüshasından faydalanmış bulunuyoruz. Rızık konusu, çok şümüllü olduğu, için, aşağıdaki ana başlıklarla İmâm Mâturîdî'nin görüşlerini tesbit etmeye çalışacağız :

1. İmâm Mâturîdî'ye göre rızıkın tarifi ve şümülü;
2. Helâl ve Haram rızık;
3. Rızıkın Kesb ile ilgisi ve rızık temininde kulun rolü;
4. Rızıkın dağıtım ve değerlendirilmesi;
5. Rızıktan Rezzâk'a;
6. Rızıkın bol ve kıt oluşu.

1. İmâm Mâturîdî'ye Göre Rızıkın Tarifi ve Şümülü : «Kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar» (7) âyetini İmâm Mâturîdî tefsir ederken, rızıkı «insanın kendisiyle kuvvet kazandığı ve beslendiği şeydir» (8) diye belirler. Ona göre, yalnız yenilen, içilen şeyler değil, yeme-içme âleti olan organların gücü de birer rızıktır. Çünkü yediği ve içtiği şeylerin hazmedilerek, insan vücudunda bir kuvvet haline gelmesi de, insanın bilgisi dahilinde değil-

dir (9). Ayrıca bilmek görmek veya işitmekten maksat da faydalanmaktır. Dolayısıyla bunlar da birer rızıktır. Eğer menfaat ve fayda ortadan kalkarsa, bu organlar da yok olmuş sayılırlar (10).

Müfessir Taberî, bu âyetin tefsirinde, böyle şümüllü bir rızık tarifi yapmıyor. Meşrû olan her türlü harcama, sadaka ve yardımın, âyette övüldüğünü ifade ediyor (11). Mâturîdî, din, hidayet ve nübüvvet gibi nimetleri de rızık olarak ele almış görünür. Bu bakımdan Hûd 87'deki «Rızık»ı, helâl, temiz mal, nübüvvet, hidâyet ve din olarak açıklamıştır. Mâturîdî, aynı şekilde Tâhâ 131 de geçen «rızk» kelimesini, Allah'ı bilmek ve O'na inanmak, risâlet ve nübüvvet anlamlarında tefsir etmiş bulunuyor. O, Bakara 223'te ise, evlenme ihtiyacından bahsederken, eşlerin birbirinin rızık olduklarını belirtir.

Zaten Mâturîdîler de Eş'arîler gibi, rızık lügat ve istilâhî mânâsını aynı kabul etmiş, mülk veya helâl-haram olmasına bakmaksızın, canlının faydalandığı her şeyi rızık içinde saymışlardır (12). Bütün fizik âlem ve biyolojik ihtiyaçlarımızı karşılayan nimetler gibi, psikolojik ve sosyolojik ihtiyaçlarımızı karşılayan vasıtalar da birer rızık sayılmıştır. Meselâ Kurtubî, hadisciler nezdinde hadis dinlemenin bir rızık mazhariyet olduğunu belirtmiştir (13). Bu anlayıştan hareket edince, rızık yalnız yenilen ve içilen şeylerden ibaret saymanın yanlışlığı ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz, iktisadî faâliyetlere konu olan her şey, dar mânâda birer rızıktır. Fakat geniş mânâda, maddî manevî, dünyevî ve uhrevî olarak faydalanılan her şey, rızık şümülünde bulunmaktadır (14).

2. Helâl ve Haram Rızık : İmâm Mâturîdî, «Size verdiğimiz rızıkların iyilerinden yiyin» (15) âyetinin tefsiri esnasında, helâl ve haramın rızık olacağını ve bu ifadenin, ruha hoş geleni alın, mânâsına geldiğini ve bunun, yemekler içinde hoş olanı seçmeye delâlet ettiğini belirtir (16). Mu'tezile'nin, haramın rızık olmadığını, Ehl-i Sünnet'in ise, insanın yediği veya faydalandığı şeylerin, ister helâl, ister haram olsun, rızık olduğunu savduklarını biliyoruz. Bu ihtilâfın sebebi ise, rızık, Ehl-i Sünnet'e göre, «canlının, kendisiyle faydalandığı şeyin adı» olması, Mu'tezile'ye göre ise, «Sadece meşrû olarak, canlının mülkiyetine giren şeyler» olmasıdır. Hayvanların ve çocukların mülkiyeti olmamasına rağmen rızıklandırıldıkları, ömür boyu haram yiyen bir kişinin de, rızıklandırılmadığının söylenemeyeceği gerçeğinden hareketle bu ko-

nuda Mu'tezile tenkid edilmiştir (17). Şayet haram ve habîs, rızık olmasaydı, imtihan sırrı nerde kalırdı?

Haram ve helâlin dışında bir üçüncü kısım vardır ki, bunlar, şüpheli olan şeylerdir (18). Kur'an'ı Kerim'de helâl ve tayyib kelimelerinin sıkça zikredilmiş olması, eşyâ arasında, tab'an çirkin ve tiksindirici şeylerin varlığına ve imtihan sırrına işaretler (19).

Mâturîdî, ilgili muhtelif âyetlerin tefsirinde bu hususları teferruflamaktadır. Sonraki bazı müfessirler, Kur'an-ı Kerim'de «tayyib» ve «habîs» bahsinin açıkça zikrolunması karşısında mezheplerin bu mesleye fazla girmeleri ve yer vermelerini tenkid etmişlerdir (20).

3. Rızıkın Kesb ile İlgisi ve Rızıkın Temininde Kulun Rolü : «Ey inananlar! Kazandıklarınızın temizlerinden ve size yerden çıkardıklarımızdan sarfedin» (21) âyetinin açıklaması sırasında Mâturîdî, insanın sahip olduğu malı ikiye ayırarak, çalışıp kazanılan ve çalışmadan sahip olunanlar şeklinde belirtiyor. Âyette geçen kesb kelimesini iktisadî mânâda faaliyet gösterme ve kazanç sağlama manasındaki iktisâb kelimesiyle açıklıyor. Burdan, kulun rızıkını elde etmede çalışmasının rolünün kabul edildiğini görüyoruz (22). Mâturîdî, «O, gündüzü de (etrafa) yayılıp çalışma (zamanı) yaptı» (23) âyetinin tefsiri sırasında, insanların gündüzün geçim, kazanç ve rızık temini için dağılmalarının gereğini ifade eder (24). Allah, rızıkın bir kısmını sebeplerle, bir kısmını sebepsiz olarak verir (25). Cenâb-ı Hak, hayatı ve kıvamı kendisiyle kaim olan şeyi de yaratmıştır (26). Hûd sûresinin 6. âyetinde «Yeryüzünde hiç bir canlı yoktur ki, onun rızıkı Allah'a aid olmasın» buyrulduğuna dikkati çekerek, rızıkı Allah'ın yoktan var etmesini, inşa etmesi olarak açıklar ve onu aramanın kullara âit olduğunu belirtir.

Gerçekten hayatın devamı için gerekli olan bedeni ihtiyaçlar, her an hazır ve kullanışa âmâde olarak insanın elinin altında bulunmaktadır. Yeryüzündeki imkânlar, insanın hayatını sürdürdürebilmesi için yerli yerindedir. Onların, sadece aranılıp kazanılması insana bırakılmıştır. Mâturîdî, işte bu hususu belirtmektedir (27).

«Gökte rızığınız vardır» (28) âyetinin tefsirinde, insan oğlunun, ne tarafa yönelse, orada bir rızık bulabilecek özellikte yara-

tıldığını bir delil olarak gök yüzünde, bir çok rızık bulunduğu belirtilmiştir. «Allah'ın rızıkından yiyin» (29) âyetinin de ifade ettiği gibi, Cenâb-ı Hak, hayatı ve ölümü, yerler ve gökleri yaratarak yer yüzünü rızık teminine elverişli kılmıştır (30). Fussilet 11. âyetinde, eşyanın sebeplere bağlı olduğunun talim edildiği bildirilmektedir (31). «Namazı kıldıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan (nasibinizi) arayın» (32) âyeti de, rızık temininde çalışmanın, kazanmanın, kazanç yollarını araştırıp tevessül etmenin önemini belirtir (33).

Ayrıca Kur'an-ı Kerim, ticaretin güçlüklerine katlanmaya teşvik ederek (34), insanı, kesb faaliyetinin yükselteceğini, yerin ve denizlerin derinliklerine inip mal ve menfaat çıkararak, bunlarla ihtiyaçlarının karşılanacağından bahseder (35). Kısaca, insanın ihtiyaçları için yaratılan nimetler dünyada hazır ve kullanıma elverişli bir halde değildir. Dokuma, pişirme, toplama, bir ameliyeden geçirme işi insana bırakılmıştır. İnsan ve hayvanlar arasındaki bariz farklardan birisi de, ihtiyaçların hazır olarak elde edilip edilmemesi hususudur (36). Hayvanın evcilleştirilmesinden, kağının icadı, elektrik ve bilgisayara kadarki keşiflerin, insan emeği ve kesbiyle ilgisi düşünülünce bu konunun önemi daha iyi anlaşılır.

4. Rızık Dağıtımı ve Değerlendirilmesi : Rızık dağıtım ve iyi bir şekilde değerlendirilmesi, rızık elde etmek kadar önemlidir. İslâmiyet, tevzi ve dağıtımda emeğin yanısıra, ihtiyaca da pozitif bir yer vermektedir. İslâm'da, ihtiyaç sahibi ister çalıştığı halde, yeterince, kazanç sağlayamayan dar gelirli olsun, ister çalışmaktan âciz bir güçsüz olsun, teveziden ihtiyacına göre faydalanacaktır. Bizzat ihtiyaç, tevezide rol sahibi aktif bir elemandır (37). Bu açıdan, İmâm Mâturîdî'nin, âyetleri tefsir ve değerlendirmesine baktığımızda çeşitli tesbitlerini görebiliriz. Zekât ve öşrün dağıtım ve masraflarına bu zaviyeden bakılınca, Mâturîdî, vahiy gelmesede, aklın, zekât verilmesinin gereğini ortaya koyacağını, çünkü zekâtın, ruhlardaki kirleri giderip temizlediğini belirtir (38).

Zekât ve infâkın hikmetlerinden birisi de, İhsan olunan mal ve nimetlerin eserini göstermektir (39). Zekât ve İslâm hukukundaki diğer sosyal güvenliği ve sosyal dayanışmayı sağlayıcı infak ve tasadduk yolları, toplumda servetin, belli ellerde ve merkezlerde toplanmasını önleyici ve rızık tevzi ve dağıtımını dengeleyici unsurlardır.

Mâturîdî'ye göre Allah, fakirlerin hakkını zenginin malı içinde yaratmıştır. O, Yâsin 47'nin tefsirinde bunu ifade eder (40). Ancak şüphesiz bunu zenginden alıp fakire vermek devletin vazifesidir, fakirlere bırakılmamıştır. Bu yolda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in uygulamaları, tarihen bilinen gerçeklerdir.

Mâturîdî, rızkın tarifinde işaret ettiği gibi, manevî ve fikri değerlerin de infakından bahs etmiştir. Bakara sûresinin 3. âyetinde ilim, fikir, sağlığın da bu imkanları bunlara muhtaç kimse- lere ulaştırmakla infâk edilmiş olacaklarını anlatmıştır.

5. Rızıktan Rezzâk'a Varış : Mâturîdî, Kur'an-ı Kerim'de geçen ve Alah'ın varlığına delil olarak belirtilen âyetleri çeşitli vecihlerden tefsir edip değerlendiren. «De ki: Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor?» (41) şeklinde başlayan âyetin tefsirinde o şöyle der: Gökte ve yerde rızkı kim indirip tedbir ediyor? Yani rızkın gökten inmesini ve yerden çıkmasını O'ndan başkası sağlayamaz ve depo edemez. İşitme ve görme işini de kimse temin edemez. Ölüden diri, diriden ölü çıkarıp göz ve kulak veremez. Kısacası, rızkın dışında sayılan bu hususlar, Allah'ı isbat delili olarak geçtiği gibi rızık da bu meyanda geçmektedir (42).

Müfessirimize göre Kur'an-ı Kerim'deki hazineler, su, yağmur ve daha başka nimetler, Allah'ın varlığı ve birliğine hüccet olsun diye zikredilmiştir (43). Rızkı yaratanın bir tasarrufu da canlıları rızıklarına doğru yönlendirmesidir. Mâturîdî, ilgili âyetlere dayanarak bu noktaya dikkat çekmiştir. Dünyaya gelen her canlı, herhangi bir eğitimden geçmeden, muhtâc olduğu besinleri alma gayreti içine girmektedir (44). İşte bu, fıtrî ve ilâhî bir ilham sayesinde olmaktadır. Allah, Rezzâk isminin muktezâsiyle rızka muhtaç canlıları yaratmış ve onları rızıklarına sevkettir (45). Kur'an'da tek bir defa geçen er-Rezzâk ismi (46) mutlak ifade eder. Rızkı, merzûku ve rızıktan faydalanma âletlerini ve imkânlarını yaratıp veren demektir. Rızık, rızıklanma imkânı ve rızıklananlar varsa, elbette rızıklandırıcı da vardır. er-Rezzâk mânâsında bir vasıf da el-Mukît ismidir. Nisâ 85'deki bu isme koruyucu, tedbir edici, kadir manâlarının yanında Mâturîdî, «kût» kökünden gıda verici, besleyici manâsında değerlendirildiğini de naklediyor (47).

Hicrî IV. asırda yaşayan el-Halîmî, bu vasma, devrimizin biyolojik anlayışına da uygun olarak şu açıklamayı getirmiştir: Allah,

canlıların bedenlerini, vakit vakit çözülen ve gidenlerin yerini yeni unsurların almasıyla yenilenen bir nizama tabi olarak yaratmıştır. İrade ettiği belirli bir vakte kadar bedenin varlıkta durmasını devamlı surette yenilemekle, Allah, canlılara «Mukit» vasfı ile imdâd etmektedir (48).

Görüldüğü gibi müellifin beden hücrelerinin daima yenilediği konusundaki bu görüşü, çağdaş anlayışla paralellik arz etmektedir. Bu cihetle «Mukit», bünyeye meded veren «kût»tan gelmektedir. Mücâhid ile İkrime'den, bu kelimenin çoğulu olan «akvât» yerin her bir bölgesinin yetiştireceği, oraya mahsus ürünler olarak açıklanmıştır. Bu manada el-Mukit de, her bölgeye mahsus ürünleri veren, demek olur (49).

Ulûhiyite isimlerle tanıtmaya, Kur'an-ı Kerim'in bir üslûbudur. Allah'ı, Kur'an'ı Kerim'de geçen isimler tanıtmakta ve tarif etmektedir. Rızık ve beslenme, insanı her an meşgul eden bir meseledir. Bunun için insan her defa yeme içme esnasında Allah'ı düşünür ve ona şükreder.

6. Rızıkın Bol ve Kıt Oluşu : Kur'an-ı Kerim'de bir çok âyet-i kerime, Cenâb-ı Hakk'ın dilediğine bol, dilediğine de kıt rızık vereceğini belirtir (50). Bu grup âyetlerin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere meselenin Cenâb-ı Hakk'ın ezeli ilmi ve takdiri ile ilgili bir yönü mevcuttur. Müfessirimiz, bu âyetleri umumiyetle içinde buldukları siyâka göre manâlandırmakla birlikte daha çok, imtihan açısından tefsir etmiştir.

Bu âyetlerin çoğunun geçtiği yerde konu iktisadî bir mesele değildir. Allah'ın, dilediğine bol ve dilediğine kıt verdiğinin bildirilmesi yeri de değildir. Sadece başka bir meselenin isbatı için bu mevzuya temas edilmiştir. Mâtürîdî'ye göre şirki kırıp tevekkülü tesis etmek veya nübüvveti ve âhireti isbat etmek makamında destek fikir olarak bol ve kıt rızık zikredilmektedir (51).

Müşrikler, Resûlullah'ın peygamberliğine itiraz ederken, onun bir beşer olduğunu, diğer insanlardan farkının bulunamayacağını ileri sürüyorlardı (52). İlle de beşerden bir peygamber olacaksa, kendilerinin beğenip takdir ettikleri, mevki sahibi iki şahıstan birisinin olması gerektiğini söylüyorlardı. Bu iki şahıstan biris müşriklerden Velid b. Muğire, diğeri Urve b. Mesûd es-Sakafi idi (53). Buna cevap olarak gelen Rûm 27. âyetiyle, Allah-

ın istediği adama dilediği kadar bol rızık verdiği ve dilediğine rızık ölçülü kıldığı gibi, peygamberliği de insanlar içinde dilediğine lütfedebileceği bildirildi (54).

Âhireti isbat hususunda bu konudan şöyle söz ediliyor: Dün-yada inanan, inanmayan herkese bol veya kıt rızık verilmektedir. Hattâ bazan bol rızık lâyık olan kimselere kıt, kıtına müstehak olanlara da bol verilmektedir. Eğer bir âhret, bir hesap günü ol-masa, Allah'ın adâleti nasıl gerçekleşirdi? Bol ve kıt rızık sahip kimselerin bulunması bir gerçek olduğuna göre, âhret gününün varlığı da bir gerçektir (55).

Ankebût 62'nin tefsirinde Allah'ın rızık: herhangi bir sebep olmadan dilediğine bol, dilediğine kıt verdiğini ifade eder (56). Bunun için kesbe fazla güvenip, tevekkülden mahrum kalmama-lıdır (57), demek ister. Sebe' 34'ün tefsirinde, insanlar, fakirlik korkusu ile infaktan çekinir, der. Halbuki arttıran ve eksilten Allah'tır. O, dilerse arttırır. İsrâ 30'un tefsirinde, rızık bollaşırmanın sırf Allah'a ait bir iş olduğu, insanların bunu bilip, şirke düşmemeleri gerektiği ve başkalarının elindekine göz dikmeden, hasede kapılmadan, kendilerinin de Allah'tan istemeleri tenbih olunmaktadır (58).

Rızık imtihan açısından bakma konusuna gince, Mâturidî-nin temel görüşü, insanın imtihan için yaratıldığı noktasındadır. O, bu görüşünü şöyle hülasa eder: Allah bu âlemi, imtihan et-mek için yaratmıştır. Bu âlemde her şey, imtihan gayesini ger-çekleştirmek için bir araç durumundadır. İmtihan sonucuna göre muâmele için de, âhret yaratılmıştır (59).

Gerçekten de insan, yapısı ve yaratılışı itibariyle kâinâtın ve türlü nimetlerin hedefi ve merkezi durumundadır. Âlemde her şey ona müsahhar kılınmıştır. Bu husus, âyetlerde sık sık ihtar olunmaktadır (60). Yeryüzünün faydalanılacak ve ihtiyaçları gi-derecek bir tarzda yaratıldığı, gökten gelen yağmurun onu ta-mamladığı, yerler ve göklerde insana müsahhar kılınan bir nime-tin, imtihan maksadiyle onun hizmetine verildiği belirtilmiştir (61).

Müfessirimiz, imtihanın gerçekleşmesi için kimi kullara bol, kimilerine kıt rızık verilmesini zarûrî görmüş, imtihan söz konu-su olunca, dost-düşman, mü'min-kâfir ayırımı yapılmıyacağını

belirtmiştir: Ahirette ise, hak etme esası vardır. Kim neye lâıyk ise ona sahip olur (62). Ayrıca, sabır ve şükür de kulun mühim vasıflarıdır ve bu maksatla sabretsin diye kısar, şükretsin diye bol nimet verebilir (63). Bundan anlaşılıyor ki, imtihan, nimetlerle ve belâlarla musibetlerle olmak üzere iki şekildedir.

İmtihan için bol ve kıt rızık verilmesini bazı insanlar bir netice sanarak buna göre bir değerlendirme yapma yoluna gitmiş, rızık bol olanları Allah nezdinde daha değerli, kıt olanları daha değersiz görmek istemişlerdir. Kısacası, malı insanlar için yegâne değer ölçüsü olarak kabul etmişlerdir. Bu yüzden, fazla mala sahip olunca şımaran, ölçülü olunca kırılan, ümitsizliğe düşenler de olmuştur (64). Fecr sûresinin 15 ve 16. âyetlerinde bunun yanlış olduğu bildirilmektedir (65). İşin bir imtihan meselesi olduğu bu suretle açıklanmaktadır.

Ancak istisnasız herkese bol rızık verilmesi halinde insanların yeryüzünde önüne geçilmez bir azgınlığa sapacakları, bunun için rızıkta bir ölçü, bir ayarlamamanın bulunduğu belirtilmiştir (66). Sosyal hayatta iş bölümünün, çalışma düzeninin kurulması için de bunun gerekli olduğu bildirilmiştir (67).

Bugün, dünyanın en yüksek refah seviyesinde yaşayan insanların arasında nimet azgınlığına bağlı davranışların yaygın oluşu, gerçekten düşündürücüdür. Böylesi elinde nimet artık bir silâh haline gelmiş, başta kendilerini imhaya yönelik, korkunç boyutlara ulaşmıştır. Aşırı beslenmeye bağlı türlü hastalıklardan, AIDS felâketinin yayılmasına sebep olan azgınlıklara ve nihayet beyaz zehir, uyuşturucu alışkanlığına kadar insanları tehdid eden tehlikelerin temelinde bolluk ve refah yatmaktadır. Bunun için de, şükürünü bilenler arasında, nimetlerin yaygınlaştırılmasına çalışmalıdır.

Bu konuya, Mâturidî'nin rızka getirdiği tarif açısından da bakmak gerekir. Buna göre, rızık bol veya kıt oluşu bir takım maddî imkân veya imkânsızlıklar ile ölçülmemelidir. Çünkü Mâturidî kişinin faydalandığı akıl, fikir, zekâ, ilim, gönül huzuru, imân, ibâdeti hep birer rızık saymıştır. Ayrıca cennet nimetleri de ahirette devam edecek olan rızıklardır. Bu açıdan hangi insanın daha bol rızıkta sahip olduğunu anlamak kolay bir şey değildir.

Fakat biz yine de bu konuya iktisad açısından bakarak bir sonuca varmaya çalışalım. Bereket ve bereketsizlik diye de ifade

olunan bolluk ve darlık keyfiyetini, iktisatçılar fiziki olaylarla izah etmeye çalışıyorlar. Zamanında yağın yağmur, bolluk getirmekte, kuraklık ise kıtlığa sebep olmaktadır. İnsanlar bentler, barajlar ve sulama tesisleri yaparak kuraklığa karşı tedbirler alabilirler. Ancak bunların da yağmurlara ihtiyacı olduğu muhakkaktır. Öte yandan güneş ışığı mahsullerin oluşmasında su kadar önemli bir unsurdur. Havaların soğuk geçmesi ve birkaç derecelik ısı düşmesi, verimi geniş çapta düşürmektedir. İlk ve son baharların çok iyi gitmesi sonucu, bol miktarda bal elde edildiği halde tersi bir durumda bu mümkün olmamaktadır. Bu yüzden elde olmayan sebeplerle fert için de, toplum için de az kazanma veya kıtlık bahis konusu olmaktadır.

Buna benzer durumlar, tarım sahasının dışındaki kazanç yollarında da düşünülebilir. Meselâ sanayi sahasında başarı için bir çok faktöre ihtiyaç vardır. İhtiyaç ve şartlara göre mal üretme, dünya pazarlarına açılabilme, arz-talep kanununun icaplarına uygun bir faaliyetin gerektirdiği zekâ, kabiliyet ve beceriye sahip bulunma, çevre ile iyi ilişkiler kurma gibi... Bütün bunlar gerekli; fakat bazan da insanın elinde olmayan hususlardır. Esasen bunlar sünnetullah'ın ifadesidir. Arz-talep kanununa göre insanları sevkeden şüphesiz Allah'tır. Mâturidî'den sonra, onun mezhebini geliştiren Bâkılânî (ö. 403/1013)'nin bu konudaki görüşleri enteresandır. Bâkılânî'ye göre piyasada fiyatların düşüşü ve artışı, dolayısıyla geçim kolaylığı ve zorluğu Allah katındadır. Çünkü satma arzusunu yaratan O olduğu gibi, malın muhafazası için istekleri arttıran da O'dur. Yaratığı besin almaya muhtaç bir yaratılışa var eden Allah'tır. Bâkılânî, iktisadî hayatı kaza ve kader açısından ele alır ve önce insanın biyolojik yapısına iner, ihtiyaç kavramı ile bu yapının sıkı ilişkisini ortaya koyar. Daha sonra, psikolojik yönden insanda mevcut arzu ve istek kavramlarının bu biyolojik yapı ile ilgisini belirtir. Bu şekilde bir yapıya sahip olan insanın toplum seviyesinde sosyolojik ve sosyal psikolojik açıdan iktisadî hayatta oynadığı rolü belirtip, iktisat anlayışını açıklar. Buna göre insanın yapısında var olan ihtiyaç ve istek duyguları, onun iktisad anlayışının temelini oluşturmaktadır. (68).

İhtiyaç ve istek kavramları, çağdaş iktisada ihmal edilme-
yen unsurlardır. Ekonomik faaliyette insanın önce biyolojik, sonra psikolojik ve daha sonra sosyolojik yapı ve ilişkileri önemli faktörlerdir (69).

Bu açıklamalar fertlerin ve toplumların ekonomik kaderlerinin Allah'a dayandığını belirtiyor. Bizim üzerimizde bir kuvvet, evet Allah'ın gücü, her şeyde olduğu gibi iktisadî hayatın içinde de kendisini gösteriyor. Fakat biz kaderimizi, rızığımızın bol mu kıt mı olduğunu bilmiyoruz. Bu husus, bizim meçhûlümüzdür. Bildiğimiz bir şey varsa o da, rızık ve kesb münasebetini işlerken gördüğümüz gibi, Kur'an-ı Kerim'de çalışıp kazanmanın, bir esas oluşudur. Bunun için çağın gereklerine göre, iktisadın kanunlarını öğrenmek ve bir takım tedbirlerle gelebilecek zararları önleyerek meşrû dairede daha çok kazanmak ve kazancımızın fazlasını Allah yolunda harcamasını bilmektir. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'deki en güzel örneklerden biri de Yûsuf sûresinde geçiyor. Hz. Yûsuf (a.s.), Allah'ın ilhamı ile Mısır'da bütün ülke iktisadî hayatına el koymuştu. O, iklimin iyi gittiği senelerde verimi yükseltmiş, mahsul alınmadığı yıllarda onları piyasaya sürüp değerlendirmişti (70). Kıtlık ve bollukla imtihan olunabiliriz. Fakat tedbir almak, bol kazanmak yasaklanmadığı gibi teşvik ve tavsiye olunmuştur.

Sonuç olarak Mâturîdî; tefsirle ilgili birikimleri bir araya getirmiş ve ansiklopedik eserini yazmış bulunan çağdaşı İbn Cerir Taberî (ö. 310)'nin tefsirinde görülmeyen bir rızık anlayışına sahiptir. Taberî rızıkı yeme, içme ve infâka konu olan bir takım maddî yardımlara, mallara tahsis ederken, Mâturîdî rızıkın maddî, manevî infâkından bile bahsetmiştir. O, rızıkı, ekmek, peynir gibi sırf maddî şeyler olmaktan çıkarmış, manevî ve ahlâkî değerleri, nihayet sağlığımızın devamı için gerekli her faydalanılan şeyi rızık kavramı içinde verirken, rızıkın elde edilmesinde ve dağıtımında kulun rolüne de bilhassa dikkati çekmiştir.

Müellifimiz, ayrıca rızıkın Kur'an-ı Kerim'deki takdim tarzına ve ilgili âyetlerin üslûbuna dayanarak onun, Allah'ın varlığının isbat vasıtası olduğunu ifade etmiştir. Mâturîdî rızıkı her ne suretle olursa olsun faydalanılan şey manasında kabul ettiği için, haramı da rızık saymıştır. İmâm-Eşarî ile paylaştıkları bu görüşleri Ehli sünnetin bu yoldaki akidsini tesbit etmiş ve asırlardan beri kelâm ve tefsir kitaplarının ilgili bölümlerinin kaynağı olmuştur. Bu konu, modern iktisadın gelişmesine paralel olarak daha derin araştırmalar ile ele alınmaya muhtaçtır ve yeni araştırmacılarımızı beklemektedir.

DİPNOTLAR

1. Bkz. Mâturidî, Kitabu't-Tevhid, İstanbul, 1979, s. 2 (Fethullah Huleyf'in Mukaddimesi).
2. İmam Mâturidî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında daha geniş bilgi için Bkz. A. Vehbi Ecer, Türk Din Bilgini Mâturidî, Ankara, 1978.
3. Kâtip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, I/335-336, İstanbul 1941.
4. İmam Mâuridî, Kitâbu't-Tevhid, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1979, tahkik: Fethullah Huleyf, Mukaddime, s. 7.
5. İlk müfessirlerin tevil ve tefsir anlayışları hakkında geniş bilgi için Bkz. İsmail Cerrahoğlu, Tefsir İlminin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller, s. 12 vd., Ankara 1968.
6. İmâm Mâturidî, Te'vilâtî Ehli's-Sünne, Yazma, Râşid Efendi Kütüphanesi No. 47, var.
7. Bakara, 3.
8. Tevilât, var, 3a.
9. Tevilât, var, 393a.
10. Tevilât, var, 209a.
11. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an, I/104-105.
12. Rızkın lügat manâsı için Bkz. Asım Efendi, Kamus, c. 3, s. 858.
13. Kastallâni, İrşâdü's-Sârî, IX/362, Bulak 1304.
14. Elmahlî, Hak Dini Kur'an Dili, I/192, İstanbul 1935.
15. Bakara, 172.
16. Tevilât, var, 359a.
17. Şerâfettin Gölcük, İnsan ve Fiilleri, s. 241 vd., İstanbul 1979.
18. Tevilât, var. 206b.
19. Aynı yer.
20. Alûsî, Rûhu'l-Maânî, I/100, Beyrût tsz.
21. Bakara, 267.
22. Tevilât, var, 55b.
23. Furkân, 47.
24. Tevilât, var. 406a.
25. Tevilât, var. 258b.
26. Tevilât, var. 258b.
27. Tevilât, var. 253a.
28. Zâriyât, 22.
29. Mülk, 15.
30. Tevilât, var. 608b.
31. Tevilât, var. 509b.
32. Cumua, 10.
33. Tevilât, var. 594a.
34. Tevilât, var. 309a.
35. Tevilât, var. 332b.
36. Bkz. Cahit Talas, İctimâî İktisad, s. 194.
37. Bkz. Fahri Demir, İslâm Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı, s. 284, İstanbul, 1981.
38. Tevilât, var. 220a.
39. Aynı yer.
40. Tevilât, var. 474b.

41. Yûnus, 31.
42. Tevilât, var. 250b.
43. Tevilât, var. 302a.
44. Tevilât, var. 357a, 411b, 662b.
45. Aynı yerler.
46. Tevilât, var. 557a.
47. Tevilât, var. 117a.
48. Suat Yıldırım, Kur'an'da Ülûhiyet, s. 262, İstanbul 1987 (den naklen).
49. Aynı yer.
50. Bkz. Ra'd, 26; Nahl, 71; İsrâ, 30; Kasas, 82; Ankebût, 62; Rûm, 37; Sebe, 36, 39; Zümer, 52; Şûrâ, 12, 27.
51. Tevilât, var. 441b.
52. Tevilât, var. 441b.
53. Zuhruf, 31.
54. Tevilât, var. 441b.
55. Tevilât, var. 441b.
56. Tevilât, var. 436a.
57. Aynı yer.
58. Tevilât, var. 327b.
59. Tevilât, var. 5b.
60. Bkz. Mülk, 2; Enfâl, 28; Kehf, 7; Hûd, 7.
61. Tevilât, var. 6b; 339b.
62. Tevilât, var. 283b.
63. Tevilât, var. 664a.
64. Tevilât, var. 658a.
65. Aynı yer.
66. Tevilât, 513b.
67. Tevilât, 524b.
68. Bkz. Şerafettin Gölcük, İnsan ve Fiilleri, s. 245 vd.
69. Bu konuda geniş bilgi için Bkz. Ahmet Coşkun, Kur'an-ı Kerim'de Rızık Meselesi (Basılmamış Doktora Tezi), s. 119 vd., Bursa 1986.
70. Bkz. Yûsuf Süresi, 45-78.